

РЕФЕРАТ

тема:

Б. Ч1анк1а

«Сайгидул Бат1ал» «Т1алх1атиде

Х1адурана: 9 классалъул ц1алдохъан Насрулаева М.

Бакъайч1иса Ч1анк1а (Тажудин) (1866-1909)

Бак1айч1иса Ч1анк1а (Тажудин) ккола авар адабияталъул лирика т1езабурал шаг1ирзабазул цояв.

Ч1анк1а гъавуна хундерилил т1алъиялъул Бакъайч1иб росулъ 1866 соналъ миск1инав векъарухъанасул хъизаналъе. Гъит1инго эменги хун, эбелалъ гъев доб заманалда х1урматалде бук1араб г1елмуялъе ц1ализе бат1и - бат1иял росабалъе вит1ана. Ц1ализе гъев, зах1матал шарт1алги х1ех1он, клудияб язихълъиялда ц1алана. Доб заманалда машгъурал г1алимзабазда цеве Ц1алана гъев. Ц1алана Буц1раса Исмаг1илил Мух1амадида, Глашилт1аса Къурбанг1алида, Мест1ерухъа Нурмух1амадида, математик Ч1ик1аса Х1амзах1ажиясда цеве. Г1араб мац1алда лъазарун руго грамматика, лексика, логика, математика и гъединго диниял г1елмаби.

Ц1ализеги лъугъун, жиндаго г1елму бич1изе байбигъараб мехалъ, Ч1анк1аца ц1акъ т1адч1ун жиндирго рахъдал мац1алъул адабият лъазабун буго. Жинцаго данде гъарун хъварал халкъалъул гъунаразул асарал цо чанго мажмуг1ал рук1ун руго гъесда кодор.

Куч1дузел пасих1лиялъ бихъизе гъабула гъельие маг1даналъул клалзул гъунаразул асарал рук1ин. Ч1анк1ал эбел Хъатунги яц Хажаги Хунзахъ т1алъиялдаго ц1ар раг1арал маг1ихъаби рук1ун руго. Гъелдалъун нилъеда бич1ула гъунар т1ок1ав шаг1ир вахъиналъе къуч1лъун щиб бук1арабали.

Авар халкъалъул поэзиялде жанибе г1емерал ц1иц1иял маг1наби ва формаби лъуг1ине гъаруна. Ц1ияб г1елалъе гъесул асарал къимат ц1ик1араб хазиналъе бук1ана. Жинцаго хъварал кагътазул ахиралда гъес хъвалаан Тажудин абун. Г1адамазда гъоркъов гъев машгъурав вуго Ч1анк1а абун. Тухум къибилалда бацадгъеч1оялдалъун, боц1и – рикъзи гъеч1олъиялдалъун йокъулей щеч1ого

ч1анк1а разияв вук1инч1о. Вокъуларев чиясе къурай ясалъул
х1акъалъулъ Ч1анк1аца гъадин абун буго:

**Т1убалареб ригънаде, квер ккун ячун, дун къурай
Жужах1алъул т1иналде ккайги дир херай'эбел.
Г1адалаб дараналде данде ч1вазе гъайюнин,
Дунял тун, инее ккайги т1ул бикъарал дир вацал.
Т1ок1аб гъари лъаларо херав инсуй гъабизе,
Хвалил боснов къот1айги, къабих1лъуда хут1айги.**

Жиндирго асаразулъ гъес бихъизе гъабуна ригъин рокъул
къуч1алда гъабизе кколеб бук1ин. Бач1унеб г1елалъе гъесул
асарал лъугъана тарбия къеялъе аслияб нухлъун. Рихъунив,
Г1ицилт1а, Ч1иркъат1а, Ч1анк1адасан дарс босун г1араб
ц1али гъабулев вук1ана. Аваразул машгъурав шаг1ир
Хъах1аб росулъа Мах1муд. Т1оцеве Мах1муд вук1ана
Ч1анк1ал куч1дул ах1улев. Кват1ич1ого Мах1мудица
жинцаго гъаруна гъайбатал рокъул куч1дул. Гъев к1иясулго
цуцада релъарал куч1дулги г1емер руго. Ч1анк1аца хъван
руго пасих1ал раг1аби «Сайгидул Бат1алиде», «Инквачилав
хвеялде», «Къурбанг1алиде».

Г1емер руго гъесул асаразда гъоркъор лирикиял
куч1дулги: «Т1алх1атиде», «Рек1ел гъудуласде»,
«Гулишатиде», «Гъарак1униса Г1айшит» ва гъел гурел
цогидалги. Г1агарлъиялда жаниб жиндир рак1алъе
зах1малъараб ишги ккун, гъижра гъабун, Турциялде ун вуго
1906 с. Гъениб гъес г1емер мех бан гъеч1о. 1909 с.
Х1ижазалде сапаралъ унаго, «Вадифат1имат» абуреб
бак1алда хун вуго 43 сон барав чи. Ч1анк1ал яц Хажса
гъик1ана к1ал пасах1ай г1адан. Гъелда г1емер рух1алаби
рихъана. Ч1анк1а хванин паиманаб хабар бач1индал,
маг1ирокъоб Хажсаца гъадинаб маг1у гъабун буго:

**Берзул канлъи араб дир Каг1баялде,
Кагъат бач1унбуго вач1инарилан.
Каранзул рак1араб Мадинаялде,
Халг1ат бусун буго вусинарилан.**

Сайгидул Батлалиде.

*Нилъехъе гъаб маг1у щун буго 1948 с. Рихъуниса
Салихлатидасан ва 1949 соналъ Бакъайч1иса Индухил
Гъиматица хъвараб кеч1алдасанги.*

*1904 – 1905 с. Г1урусазулги япониязулги ккараб рагъде
инее Дагъистаналъул г1олохъабазул полк г1уц1ун буго.
Гъезда гъоркъов хъван вуго Рихъуниса Шаниг1илавги гъесул
к1иявго васги.*

*Гъесул цояв вас Сайгидул Бат1ал рагъда ч1ван вуго гъеб
заманаялда Рихъунив мутаг1иллъун векларав ч1анк1ацца
гъев ч1варал васасул гъунарги лъалеб бук1ун, гъабураб маг1у
буго гъаб:*

***Хунзахъ канторалда кагъат раг1ула,
Килас печат ч1вараб, ч1ег1ер белъараб.
Бач1араб почалда кагъат рагула,
Хъвалаго маг1ица адрес чураараб.
Босизе х1инкъараб, к1езе намусаб
К1авул кагъат буго канцеларалда.
Кинавго чиясул ургъел бергъараб
Бодул хабар буго Хунзахъе бач1ун.***

*Маг1уялъул к1иабилеб бут1аялда бихъизабулеб буго
Дагъистаниязда гъоркъов рагъда вук1арав Шаниг1иласул
васасул – Сайгидул Бат1алил хасият: гъесул бах1арчилъи,
тулаклъи, раг1ул къо х1ехъей, киналго г1ажайблизабураб
гъунар, щибго маг1н гъеч1еб рагъда холел ругел Сайгидул
Бат1алгог1адал бах1арзасул г1умруялда Шаг1ирасул
барахици.*

***Васицха вук1аравха Шаниг1иласул,
Сот1набазде данде живго вагъулев.
Гъалбац1ин бук1араб хъиндал к1к1алахъа,
Бахъараб боялда гъунар бихъарав***

Шаглас, асар хъвалаго, пайда босун буго хлакъикъиял
лъугъабахъиназдасан, рехсон буго Сайгидул Батлал члвараб
бакл. Асаралъул мацл буго берцинаб, пасихлаб ва паиманаб.
Нилъеда гъениб данд члвала Шатигласул сабру ва къвакли
бихъизе гъабулел эпитетал:

**Хвалчаца лъе маглу, чоца бай члегер,
Члхлараб хъиргъудул хъат тласа индал.
Киясал угъдила, полк къварилъила,-
Къайи гъоркъго течло бачун чу инчло.**

Тлалхлатиде.

«Тлалхлатиде» абураб кечл хъван къун буго 1936 с.
Хунзахъ районлъул Буцласа Баширил Мухламадица ва
Хлажил Мухламадица. Баширил Мухламадица жинцаго
кечл ахлулеб буклун буго. Чланклал кучлдул гъесда реклехъе
лъалел руклун руго. 1957 с. Гъаб кечл бахъун буклана
«Баглараб байрахъ» газетаялда.

Чланклаги Бакъайчлуса Глабдулал Тлалхлатги 1902 с.
Къватлиб росулъ мутагилзабилъун руклун руго. Тлалхлат
жинс бугев чи вуклун вуго. Гъебмехалъ цо лъиклаб тухим-
къибилалъул ясалъул рокъи ккун буго Тлалхлатихъ. Гъеб
хабар халкъалда гъоркъоб тлибитларабго, гъелъул
гларарлъиялъ Тлалхлатие гъоркъчлел гъабизехъин буклун
буго. Росдал дибирас Тлалхлат рокъове витлун вуго,
Чланкла гъенив тун вуго. Тлалхлатихъ рокъи карай ясалъ
Чланклада гъарун буго жиндир рахъалъан гъесде кагъат
хъваян. Гъеб кагъаталда хъвараб кечл буго «Тлалхлатиде»
абураб кечл.

Кочлол авалалда Тлалхлатихъ рокъи карай ясалъ
хитлаб гъабулел буго тлабиглаталдехун, жиндир бугеб
хлалалъул хлакъикъат гъудуласухъе щезабейн.

**Магларухъе унел хъахилал накклал,
Хъван кагъат босизе, рес рекъеларищ?
Хунзахъе щолелъул, шамалъул гъури,
Гъитлинаб сайигъат тлобитиларищ?**

*Йокбулелъул анищлъун буго, жиндирго вокбулев вихъизе,
Хунзахъ тІалъиялда жийги яти. Гъединго гъелъул гІищкъу
буго, чІаго йикІаго, вокбулев вихъизе.*

**Хундери́л боя́лда йижа́райани,
Лаче́н жани́б чІара́б росу́ бихъизе.**

*Гъель гІайиб гъабулеб буго вокбулесда къотІуе
хияналъунилан, гъоб заманалда бацІадаб рокъу рогъояб иш
букІин хІисабалдеги босичІого, хІатта гъесул гІумруялъе
букІараб хІинкъиги хІисабалдеги босичІого.*

**Телари́лан гури́щ къотІи́ букІара́б,
Къва́л щай́ха чуча́раб, чу́къаби́ гІемер.**

*Гъайбатаб ва ракІбацІадаб рокъу ккей эбел – инсуца,
росдал гІадамаз тухум къибилалъе рогъояб иш дъун
рикІкІунеб буго.*

**Бода́ къили́ лъура́б къибил́ къула́на,
Къада́р гъечІев́ дуда́ кІалъа́нин абун.
Къоя́зда нур́ барай́ дун́ басра́лъана,
Росу́ лъаларе́в духъ́ балагъу́нилан.**

*Жиндирго хІасратаб балай йокбулелъ, гъесул гІумруялъе
хІинкъи букІинги лъан, цІакъ балъго рекІель цІунун буго.*

**Кере́н судани́ги, са́бру гъабу́на,
Сабу́раб лочно́да чи́ кІаали́лан.
Чорхо́л яхІ́ хвани́ги, лъа́зе бичча́чІо,
Дун са́баблъу́н хъергъу́ хъублъи́лебилан.**

*Вокбулесда жийго махІрум гъайидал, росдал къадиги
тайланицаги тараб мажгит хыхъарал мутагІилзабиги
гъелъие чІегІерал тушбабилъун лъугъун руго. Гъей
щакдарулей йиги, жиндаса лъикІай гъудул шведалиш, жий
рехун тараян абун.*

Мажгиталъур чларал хлаталги росун,
Хлуржа тлупилпреб гъаналъ бицана.
Хлежрукъалда чларал квералги росун,
Каву разгилареп лъанго буклана.

Чланклал клудияб гъунар буклана жиндирго лирикиял
кучлдузул киналго рахъал гленеккаразул рекелъе рортулел
сураталда баянго ва бигъаго бицине, гъесул мацл буго
бечедаб, хлеренаб ва пасихлаб.

